

Zpravodaj

PRO PŘÁTELE RODOPISU A HERALDIKY

Ročník I., 1969

Číslo 5 - 6

Eduard Maur:

Matriky v Čechách a jejich vývoj

Matriky jsou jedním z pramenů, který vždy poutal pozornost badatelů. Zpočátku se o ně zajímali především autoři biografií a genealogové, v současné době stoupá jejich význam jako základního pramene pro historickou statistiku, zvláště pro studium demografického vývoje, ale i pro dějiny sociální a kulturní. Aby mohly matriky sloužit nejrozličnějším potřebám badatelů, je třeba jednak vypracovat jejich dokonalou evidenci, jednak vědět, jak se v minulosti vyvíjely. Dějiny matrik u nás se pokusili ve stručnosti načrtnout K. Doskočil /Vývoj farních matrik v českých zemích ve světle právních předpisů, ČRS XII, 1940, str. 6-17/ a A. Blaschka /Die Personenstandesregister im Protektorat Böhmen und Mähren, Praha 1940/. Oba však vyšli jen z právních norem a vylíčili tak vývoj matrik dosti jednostranně, neboť praxe se od stavu vyžadovaného normami zákonů a předpisů v mnohém rozcházela. V následujících řádcích se pokoušíme doplnit jejich přehled poznatky získanými studiem matrik z několika desítek farností západočeského a středočeského kraje i dosud vyšlé literatury o jednotlivých metrikách. Jsme si přitom vědomi, že definitivní obraz vý-

voje matrik v Čechách bude možno vytvořit teprve na základě systematického studia matrik ze všech oblastí země a z nejrozličnějších časových období.

Nejstarší matriky v Evropě se dochovaly v románských zemích, v Itálii, ve Francii, v Belgii a ve Španělsku. Pocházejí ze 14.-15. století. V Německu došlo k zavedení matrik současně se šířením reformace. V katolických krajích Německa se uplatňovaly mnohem pomaleji a teprve po tridentním koncilu, který r. 1563 nařídil všem farářům evidovat sňatky a křty ve zvláštních knihách, se zavedení matrik rychle prosadilo i mezi katolíky.

V Čechách se vývoj v mnohém podobal vývoji německému. Nejstarší matriky tu vesměs pocházejí ze severozápadního pohraničí, jež mělo v 16. století velmi těsné kontakty s luterským Saskem. Již roku 1531 byla založena oddací matrika v Jáchymově, jež je nejstarší matrikou v Československu. Po Jáchymovu následovala r. 1541 Horní Blatná a r. 1544 Abertamy a po nich další obce v západních a severních Čechách, vyjimečně též v Čechách středních /Slaný 1556, Praha 1584/ a jižních. Východní polovina Čech má matriky teprve ze 17. století, nelze ovšem vyloučit, že některé starší matriky vzaly zasy v době protireformační, za třicetileté války nebo při požárech far. Ještě v 16. století vedli matriky jak němečtí luteráni, tak čeští utrakvisté i katolíci.

Všeobecně bylo vedení matrik v českých zemích nařízeno teprve olomouckou synodou r. 1591 a pražskou synodou r. 1605. Jak se zdá, rozhodující pro zakládání farních matrik v Čechách byla doba, kdy na pražském arcibiskupském stolci seděl kardinál A. Harrach /1624-1667/, energicky usilující o obnovu rozvrácené církevní organizace. Za něho vedla matriky již většina farností, byly to ovšem farnosti neobyčejně rozsáhlé, neboť v zemi se nedostávalo kněží. Teprve v době josefínských reforem byly farní obvody podstatně zmenšeny, aby

bylo možno duchovní správu zkvalitnit a zároveň postavit do služeb státu. Se vznikem nových far souviselo i zakládání nových matrik. Sňatky, křty a úmrtí na území těchto nových matričních obvodů byly ovšem již evidovány dříve. Najdeme je v matrikách obvodů "mateřských".

Prosadilo - li se vedení matrik v Čechách poměrně rychle, nelze říci totéž o formě zápisu, jak ji předepsal římský rituál z r. 1614 /Uvádí ji K. Doskočil, c.d., str. 42-43/. Jednotlivé sakrální úkony měly být podle Rituale romanum registrovány přesně stanovenými formullemi a to v podobě větného zápisu. V křesťanských matrikách se mělo uvádět datum narození a křtu, jméno kněze a jméno dítěte, dále jméno a farnost rodičů a kmotrů. Zápis o oddávkách měly zahrnovat datum ohlášek, existenci překážek, datum sňatku, jméno oddávajícího, jméno, bydliště a farnost snoubenců /u vdov jméno bývalého manžela/ a svědků. Matrika zemřelých měla evidovat den úmrtí, jméno zemřelého a jeho otce, bydliště, věk /pokud jej bylo možno zvěděti/, den pohřbu, pohřební místo, jméno kněze, datum zpovědi, přijetí nejvyšší svátosti a poslední pomazání.

K tomuto vzoru mají zápisy v našich pobělohorských matrikách daleko. Lze dokonce říci, že převzetí protestantské fary katolickým duchovním mělo často za následek podstatné zjednodušení zápisu. Např. v matrice čelivské uváděl luterský pastor věk zemřelých, zatímco katolický farář, dosazený roku 1625 jej přestal evidovat. V Měclově a ve Stráži u Tachova katoličtí duchovní přestali evidovat ohlášky, zapisované jejich protestantskými předchůdci. Ani u katolických matrik nemuselo s přibývajícím datem dojít vždy ke zlepšení, někdy tomu bylo spíše naopak. Všeobecně lze říci, že záleželo především na osobní iniciativě jednotlivých farářů.

S obsahovou nejednotností matrik šla ruku v ruce i nejednotnost jazyková. Až do poloviny 18. století se střídá v našich matrikách čeština, němčina a latina. Náhrada češtiny němčinou zpravidla souvi-

cela s poněkud farností - typickým příkladem tu mohou být matriky kladrubské nebo chotěšovské - jinak záleželo často na tom, kdo měl vedení matrik v rukou. Zapisoval-li do nich sám kněz, zvláště řádový, častěji používal latiny, svěřil-li vedení matriky kantorům nebo zvoníkům, uplatnil se v ní jazyk národní. Někdy bylo užívání latiny výslovně nařízeno církevními orgány dohlížejícími na vedení matrik /Na Pardubicku je např. r. 1743 nařídil vikář Josef z Vlkanova. J.Sakař, Dějiny Pardubic na Labem III/1, Pardubice 1926, str. I./.

Ačkoliv římský rituál z r. 1614 předepisoval větnou formuli matričního zápisu, někteří duchovní ve snaze ušetřit si práci používali rubrik, jež umožňovaly vypustit pravidelně se opakující výrazy. Rubriky najdeme jak v předbělohorských matrikách luterských, tak v matrikách katolických, jsou však spíše výjimkou než pravidlem. Střídají se s větným zápisem i v rámci jednoho svazku matriky, zpravidla v souvislosti s nástupem nového faráře. V západních Čechách např. najdeme rubriky v matrikách domažlických /1631-1710/, kladrubských /1664-1728/ a v luterských matrikách ve Stráži, Menlově a Čelivu, kde byly odstraněny s nástupem katolických farářů. Poměrně častá je kombinace větného zápisu s rubrikami, spočívající v tom, že se na okraj zápisu do zvláštní rubriky vyčleňuje jeden údaj, nejčastěji datum, bydliště nebo věk zemřelých. Členění zápisu do rubrik umožňuje mnohem lepší orientaci v matrice a je zvláště výhodné tam, kde se pokoušíme o statistické zpracování jejích údajů.

V našich matrikách se naštěstí nesetkáváme s tím, že by byly v chronologickém pořádku promíšeny i zápisy různých církevních úkonů, jako tomu bylo v jednom období např. ve Francii. Pokud k takovému promíšení i u nás někdy došlo, bylo způsobeno nepozorností faráře. Křtům, sňatkům a pohřbům byly vždy vyhrazeny zvláštní knihy nebo matriční oddíly, přičemž u křtů bývá často zvykem odděleně evidovat děti nemanželské, případně děti biřičů aj. "nečistých" osob.

Statistické zpracování matričních údajů však ztěžuje skutečnost, že se hranice farností zpravidla nekryjí s hranicemi obce, neboť naše matriční obvody zahrnují až na malé výjimky vždy řadu obcí, a to jak obce městského charakteru, tak i okolní vesnice. Oddělování zápisů týkajících se měst, kde např. byly jiné populační poměry, od zápisů vesnických, práci s matrikou nesmírně komplikuje. Je proto třeba uvítat, že v některých farnostech, zvláště tam, kde fara ležela ve větším městě, byly již před josefináckými reformami vedeny zvláštní matriční oddíly pro jednotlivé vesnice, případně i pro předměstí, podruhy apod. V západních Čechách jsou takto členěny např. matriky horažďovické od r. 1771, domažlické od r. 1631, plzeňské od r. 1648, strážské 1588-1603, kladrubské 1625-1668 a znovu po r. 1771.

Převládajícím typem zápisu byl až do r. 1770 větný zápis, zprvu, jak již bylo řečeno, velmi prostý a často neúplný. Teprve v průběhu 18. století se církevními úřadům podařilo přimět faráře, aby věnovali vedení matrik větší péči. Tak r. 1685 nařizovala pražská konsistoř duchovním, aby psali do matrik sami, podrobně a pozorně a nepřenechávali vedení matrik kantorům, za nedbalost měli platit pokutu 10 zl. Roku 1706 konsistoř povolila, že může do matrik zapisovat i kaplan, učitel nebo zvoník, avšak za dozoru duchovního správce, který měl knihy po čtyřech týdnech kontrolovat a ověřovat. Již r. 1701 bylo pohroženo pokutou 50 zl. těm farářům, kteří by v matrice něco měnili, "protože jsou matriky knihy veřejné a důvěry zvlášť hodné", r. 1712 pak byla konsistoř znovu nařízena pečlivá revize matrik a jejich ochrana před ohněm. /J.Sakař, c.d., str. II/.

V 17. století byl zápis zpravidla velmi jednoduchý. V matrice křtěných se obvykle zapisovalo datum křtu /ne však narození/, jméno křtěnce, jméno a bydliště rodičů a křtící. Některé matriky však neuváděly ani bydliště a z rodičů zaznamenávaly jen otce. V matrikách

oddacích bylo registrováno jméno a bydliště ženicha, u mladších jméno otce, u starších zaměstnání. dále jméno, bydliště a rodinný stav nevěsty, jméno otce nebo zemřelého manžela, jména a bydliště svědků. Mnohdy však býval ženich či nevěsta uveden jen křestním jménem, ba dokonce nebýval jeden z nich uveden vůbec. Úmrtí matriky bývaly vedeny s nejmenší pečlivostí. Datem založení se často zpožďují za matrikami křestními a oddacími a jejich zápis bývá zprvu velmi lakonický: den pohřbu, jméno a bydliště zemřelého. Postupně se během druhé poloviny 17. a na počátku 18. stol. přidružuje i údaj o úmrtí věku, zprvu značně nedůsledně. Např. matriky poběžovické jej evidují již od r. 1657, v Domažlicích od 80. let 17. stol., v Drahoňově Újezdě od r. 1700 sporadicky a od r. 1734 pravidelně, dokonce ve zvláštní rubrice. V Žinkovech, kde byly založeny úmrtí matriky r. 1692, se věk zemřelých evidoval teprve od r. 1719. Od r. 1738 se tu zapisoval i den úmrtí, zato od počátku, kolik se zaplatilo za zvonění umíráčkem.

Jednotlivé části zápisu, předepsané římským rituálem, se postupně přece jen prosazovaly. Zároveň pronikaly u nás do matričních záznamů i jiné údaje, související se zvláštnostmi sociálního vývoje v našich zemích. Již od první poloviny 17. stol. se objevuje - poměrně však zřídka - záznam o udělení vrchnostenského povolení k manželství, v 18. stol. se pak stává běžným zápis o poddanské příslušnosti evidovaných osob. Řada matrik také uvádí štolové poplatky a tvoří tak přechod k zádušním účtům. Již v 17. století se někde evidují příčiny úmrtí, zvláště za epidemií, tento údaj však zůstává dlouho spíše výjimkou.

Kolem poloviny 18. století byly již matriční záznamy velmi zevrubné, stále však trvala velká nejednotnost obsahová i jazyková. Byla odstraněna teprve nařízením pražské konzistoře z r. 1760, jímž byla zavedena jednotná latinská matriční formule, vycházející v pod-

statě z římského rituálu, doplněná však o poddanskou příslušnost rodičů křesťanů a oddávajících. Uvádí ji např. matriky z Rožmitálu pod Troskínem /č.4, str. 472/. Jejím zavedením mělo za následek, že z matrik pražské arcidiecéze vymizela čeština i němčina a pole ovládla bez výjimky latina.

Tento stav však netrval dlouho. Brzy zasáhla i matriky reformní činnost osvětského absolutismu, a to v souvislosti se zvýšeným zájmem o statistické údaje, zejména populační. Předělem se stal počátek 70. let, kdy vyšla řada státních nařízení, zavádějící bezplatný zápis o křtu, zakazujících uvádění jmen po chalupě a jmen ne-manželských otců a nařizující ochranné matriky před ohněm. Nejvyšším reskriptem z 10.3.1770 bylo duchovním nařízeno, aby po ukončení právě probíhající konskripce obyvatelstva podávali krajským úřadům čtvrtletné výkazy ze všech tří druhů matrik s odkazy na právě zavedená domovní čísla. Matriky se tak staly postupně nástrojem státní evidence obyvatelstva.

Pro nejbližší vzhled matrik měl největší význam dvorský dekret ze 6. října 1770, jímž byly v celé monarchii nařízeny nové matriční formuláře, nahrazující větný zápis zápisem do rubrik. V pražské arcidiecezi bylo toto nařízení uvedeno v praxi arcibiskupským dekretem 7. listopadu téhož roku a v jednotlivých farnostech se postupně prosazilo během roku 1771, obvykle od jeho počátku. Většina farářů se spokojila s ručně nadepsovanými rubrikami, někde však byly již r. 1771 nebo krátce poté zavedeny tištěné formuláře vydané arcibiskupskou tiskárnou /Domažlice, Kladruhy, Myslív, Liblín aj./. Jazykem matrik zůstala i nadále latina.

Oddací matriky byly rozděleny do těchto rubrik: den, oddávající, snoubenci, svědkové, náboženství, místo a číslo domu. V křestních matrikách se evidoval den narození a křtu, kněz, dítě, rodiče a kmetové, náboženství, místo a číslo domu. V matrikách zemřelých

nacházíme rubriky: datum /obvykle ve zlomku den úmrtí a pohřbu/, pohřbívající, zaopatření, zemřelý, náboženství, hřbitov, místo, číslo domu a věk. Pod hlavičkou "parentes" byla uváděna zpravidla jména, stav či zaměstnání, bydliště a poddanská příslušnost, podobně i u kmotrů. Také v rubrice "sponsi" se uvádělo nejen jméno ženicha a nevěsty, ale i legitimita jejich původu a údaje o rodičích, shodné s matrikou křestní. Ve vyplňování této rubriky, stejně jako rubriky pro svědky a pro zemřelé, nacházíme v různých matrikách velkou nejednotnost. Přes nedokonalou legendu bylo zavedení jednotných formulářů velkým pokrokem, neboť zápisem do rubrik se staly matriky mnohem přehlednější. Ocení to zejména ti, kteří se pokoušejí matriky zpracovat k statistickým účelům.

K dalším závažným zásahům do vedení matrik došlo za vlády Josefa II. Dne 1. května 1781 byly matriky prohlášeny za veřejné listiny. Významnější však byl patent Josefa II. z 20. února 1784, kterým byl předepsán nový, mnohem důkladnější formulář, sloužící s menšími úpravami až do roku 1949. Zajímavé bylo zdůvodnění, proč byl patent vydán. Nové nařízení mělo odstranit stav, kdy věrohodnost matrik závisela pouze na osobě matrikáře. Proto byl zaveden nový formulář, vedení matrik výslovně státem přikázáno správcům far a dohled nad správným chodem matriční agendy svěřen nejen biskupům, ale i krajským úředníkům. Registra oddavek, narození a úmrtí byla podle Josefova patentu užitečná nejen z hlediska veřejné správy, jež z nich získává důležité poznatky o vývoji sňatečnosti, porodnosti a úmrtnosti, ale i z hlediska jednotlivce, jemuž slouží za průkazné listiny a nezřídka jsou podkladem soudních rozhodnutí existenčního rázu. Je charakteristické, že o původním církevně-správním významu matrik se patent vůbec nezmiňoval.

Kniha oddavek měla mít podle nařízení z r. 1784 tyto rubriky: datum, číslo domu; křestní jméno a příjmení ženicha, jeho nábožen-

ství a stáří, rodinný stav; totéž u nevěsty; křestní jméno, příjmení a stav svědků. Pro křestní rubriky se zaváděly následující rubriky: datum narození, domovní číslo, křestní jméno dítěte, náboženství, pohlaví, původ /legitimita/; křestní jméno a příjmení rodičů a kmotrů. Úmrtní matriky měly uvádět datum úmrtí, číslo domu, jméno, náboženství a stáří zemřelého a příčinu úmrtí. Kmotři a svědkové byli povinni připojit vlastnoruční podpis nebo ověřit znamením podpis provedený cizí rukou. Pokud zapisoval týž farář, stačilo, když připojoval svůj podpis na konec stránky. S malými obměnami měli vést tři základní druhy matrik i židovští rabíni. Koncem roku měli faráři a rabíni vypracovat ze všech tří register souhrnnou tabulku pro konskripční úřady. K patentu byly připojeny formuláře, jež měly zajistit, že zápis bude prováděn jednotně.

Užívání latiny roku 1784 přestalo. V některých farnostech přešli duchovní při zápisu do matriky rovnou k češtině, jinde až po krátkém intermezzu německém, trvajícím někde jen několik týdnů, většinou však řadu let. Byly však kraje, zvláště na jazykovém rozhraní, kde němčina ovládala matriky ještě v druhé polovině 19. století. Od počátku byly josefínské matriky vedeny česky v Plzni, Horažďovicích, Střelských Hošticích, Těchonovicích, Pačejově, Velkém Boru, Závlekově, Rožmitále, Těnovicích, St. Plzeňci, Líblíně, Kolíně u Klatov, Klatovech, Kozojedech, Chříčci, Kralovicích, Druztově a v řadě dalších farností. Někde na krátký čas zavládla němčina, obvykle s příchodem nového kněze, brzy se však do matrik opět navrátila čeština /Rožmitál 1789-90, Těnovice 1784-89, Druztová 1787-94/. Ještě v osmdesátých letech přešli z němčiny na češtinu v Myslivě, Loučimi, Vrčeni, Blovicích a Žinkovech, o něco později ve Spáleném Poříčí /1800/, Planě /1809/, Radnicích /s nástupem Buchmajerových/, Běšinech /1825/ nebo Prusinách /1839/. V Dlažově u Klatov se čeština ujala teprve r. 1845, v Úboři 1850, v Domažlicích 1868

a ještě dále setrvala němčina v matrikách stanětických, pocinovičských, slavíkovických a trhanovských. Zavedení češtiny někde souviselo s nástupem nového faráře, jinde k němu došlo po vikářské nebo biskupské vizitaci. V žinkovské matrice se r. 1786 přímo uvádí, že české zápisy byly nařízeny arcibiskupským mandátem. Kontrola krajských úřadů naopak v některých oblastech vedla k nahrazení češtiny němčinou. Jak se zdá, panovaly v Čechách velké krajové rozdíly. Podrobnější výzkum matrik, opřený o důkladnou znalost státních i církevních nařízení, by umožnil lépe poznat postoj jednotlivých úřadů i buditelskou práci vlasteneckých kněží, jež zanechala stopu i ve vedení matrik.

Dalším nařízením, jež podstatně ovlivnilo vnější formu matrik, byl dvorský dekret z 19.7.1784, předepisující vésti pro každé místo zvláštní matriku nebo alespoň matriční oddíl. Jiná nařízení z konce 18. a z 19. století již neměnily zásadním způsobem celkovou podobu matrik a týkala se jen jednotlivin. Zneužití matrik mělo zabránit jejich foliování, nařízené roku 1792. Hledání v matrikách měly usnadnit abecední indexy oddaných, pokřtěných a zemřelých, jejichž vedení bylo nařízeno dvorským dekretem z r. 1790.

Dne 21.9.1799 nařídilo české gubernium vedení matričních duplikátů, jež byly zavedeny toho roku i v jiných zemích. Z počátku byly pololetně hotoveny dva opisy, od r. 1800 jeden roční opis, kolacionovaný vikářem a zasílaný konsistoři. Roku 1837 bylo rozhodnuto, že místo opisu mají duchovní vést dva originály s vlastnoručními podpisy svědků, z nichž jeden byl prostřednictvím vikářů zasílán konsistoři. Od roku 1844 se do druhého exempláře nezapisovalo podle obcí, nýbrž chronologicky. Tato praxe setrvala až do roku 1949. V současné době jsou duplikáty diecézních archívů v operativní správě státních archívů, resp. SÚA Praha. Mají význam především tam, kde se originály nedochovaly, případně jako kontrolní pomůcka. V jedno-

tlivých diecézích byly duplikáty vedeny dávno před r. 1799, v olomoucké od r. 1686 a v Litoměřicích jsou dokonce chovány některé ještě z doby před založením biskupství. Mnohé z nich jsou starší než originály, jež časem podlehly zkáze. V brněnské, pražské a budějovické diecézi nejstarší pocházejí teprve z konce 18. století. Je zajímavé, že v Předlitavsku netrval stát na tom, aby byly zasílány státním úřadům, jako tomu bylo od r. 1667 ve Francii a od r. 1327 dokonce i v Uhrách.

Původní formulář z r. 1784 nebyl bez nedostatků. Stav, bydliště a poddanská příslušnost rodičů byly v křestních matrikách zapisovány do téže rubriky jako jména, a to dosti nejednotně. Naproti tomu stav kmotrů byl uváděn pravidelně ve zvláštní rubrice. Zápis v rubrice rodičů se stával stále obsírnější, na přelomu 18. a 19. století začali být uváděni i prarodiče a jejich bydliště a podobně tomu bylo i v matrikách oddacích. Nedošlo k tomu ~~na rozdíl~~ ve všech farnostech, nýbrž obvykle po jednotlivých vikářských vizitacích, přičemž obecná nařízení si někdy dost odporovala. Zápis o zaopatření umírajících neměl zprvu zvláštní rubriku a záleželo na vůli církevních úřadů, zda na něm budou trvat. V prvních letech 19. století se v matrikách počalo objevovat jméno poroční báby, a to dříve, než jeho zápis nařídil dvorský dekret z r. 1825. Velmi brzy po zavedení matričního formuláře z r. 1784 se objevilo průběžné číslování matričních záznamů. Patent z 20. února je sice nepředpisoval, avšak v guberniálním nařízení z 1.6.1811 se již předpokládalo. Definitivně upravily numerotáž ministerské výnosy z let 1881-82. Pod pořadovým číslem se zapisovala narození, sňatky a úmrtí, k nimž došlo v příslušné farnosti, bez ohledu na to, kde bylo dítě pokřtěno, zemřelý pohřben nebo kam rodiče, snoubenci nebo zemřelí příslušeli bydlištěm /pokud ovšem nebyl zápis zanesen do matrik jiné církve nebo matrik civilních/. Bez čísla se pak zapisovaly křty, sňatky a úmrtí,

jež faráři evidovali jen pro své potřeby, např. křty dětí narozených v jiné farnosti, zemřelí převezení odjinud apod. Složitě přepis o těchto věcech byly výsledkem kompromisu mezi zájmy církve a státu. Při statistickém zpracování matričních údajů je nutno si uvědomit, že je možno sčítat jen zápisy číslované.

Změny postupně prosazované po r. 1784 byly zakotveny v novém formuláři z roku 1840. Zachovával v podstatě podobu formuláře z roku 1784, byl však vybaven podrobnou legendou, zabráňující možnosti různého výkladu. Další změny ve formuláři si vynutilo zrušení patrimoniální správní organizace. Formulář z r. 1850 měl tyto rubriky: 1/ Rok, měsíc a den narození a křtu. Jméno křtěcího. Jméno pokřtěnce. Náboženství. Pohlaví. Původ. Mrtvorozenost. Místo, číslo domu, bývalé panství, okresní soud, podkrajský úřad, kraj. Bába /jméno a příjmení, obydlí, je-li zkoumána čili nic/. Otec /jméno a příjmení, stav, charakter neb řemeslo jeho/. Matka /jméno a příjmení, její otec a matka, místo jejího narození, číslo domu, býv. panství atd./. Kmotrové /jméno, příjmení a stav/. 2/ Rok, měsíc a den sňatku, místo atd., oddávající kněz, ženich a nevěsta /jméno a příjmení, stav, místo atd., jméno, příjmení a stav rodičů, náboženství, věk, rodinný stav, svědkové / jméno, příjmení, stav a bydliště/, poznámky /doklady o ohláškách, plnoletosti, vdovství apod./. 3/ Den úmrtí a pohřbu, místo, číslo domu atd., zemřelý /jméno, příjmení a stav, u dítek jméno, příjmení a stav rodičů, při ženách a vdovách muže/, manželský stav, náboženství, pohlaví, věk, místo pohřbu, příčina smrti s číslem prohlédacího vysvědčení, jméno pohřbívacího nebo svědka pohřbu, zaopatření svátostmi.

Vyvrcholením státních i církevních nařízení z 19. století byla usnesení pražského koncilu z r. 1860 a pražské synody z r. 1873, jež vydaly podrobné předpisy o vedení matrik. K definitivnímu sjednocení matričních formulářů na území celých Čech došlo na konferenci

zástupců pražské, litoměřické a královéhradecké konzistoře roku 1890 /W.Manlik, Anleitung zur Matrikenführung nach den kirchlichen Vorschriften und den in Oesterreich geltenden staatlichen Normen, Praha 1905, str. 119-121. Zde v příloze 1-6 i ukázky matričních formulářů. Nověji je otiskuje J. Kupka, Hlavní pravidla správy matrik, 2.vyd., Brno 1924, příl. 1-8/.

Také všeobecné zavedení židovských matrik bylo dílem tereziánských a josefínských reforem. Dne 27.1.1766 nařídila vedení matrik obřezaných u jednotlivých synagog Marie Terezie, pro židovské dívky však byly rodné matriky zavedeny teprve roku 1783. V matričním patentu z roku 1784 byla rabínům nařízena evidence porodů, sňatků a úmrtí stejně jako katolickým farářům. O tři roky později bylo židům nařízeno zvolit si stálé, nezměnitelné příjmení. Až do roku 1869 byl dohled nad židovskými matrikami svěřen katolickým farářům, teprve zákony z let 1868-69 byla i židovským matrikám přiznána veřejná platnost. Židovské matriky z celých Čech jsou dnes soustředěny na ONV Praha 1. Začínají většinou roku 1784, některé však sahají ještě před rok 1766. Na některých katolických farech se dochovaly kontrolní matriky z doby před r. 1869 /např. Strážov, Hostouň, Litlín, Mrtník, Potvorov/.

Poměrně brzy začaly být vedeny vojenské matriky. Nejstarší vojenskou matrikou celé habsburské monarchie byl zlomek z let 1621-22, uložený v býv. AMV v Praze. Prvé předpisy o vedení vojenských matrik se objevily opět v době tereziánské. Roku 1768 bylo jejich vedení nařízeno vojenským duchovním. Roku 1816 byl pro ně stanoven zvláštní formulář a zároveň bylo nařízeno zasílat kopie c.k. polní konzistoři. Kopie jsou dnes chovány ve Vídni, originály do r. 1870 v pražském VHJ, z mladší doby na ONV Praha 1. Vojenské oddací matriky byly již v 18. století vedeny ve formě soupisu, v němž byla u každého páru zaznamenávána narození a úmrtí dětí. K nejstarším pa-

tří např. matriky býv. 21. pěšího pluku v Čáslavi /1737/, 42. pěšího pluku /1721/, 36. pěšího pluku /1713/ a 8. dragounského pluku /1739/.

Josefínské náboženské reformy umožnily i obnovu nekatolických matrik augšpurské a helvetské církve, jež měly zprvu jen soukromý charakter. Katoličtí faráři byli i nadále povinni registrovat nekatolické obyvatelstvo a zahrnovat je do výkazů zasílaných krajanským úřadům. Charakteru veřejné listiny nabyly nekatolické matriky teprve roku 1829. Později byly uznány v českých zemích jako veřejné listiny i matriky nové vzniklých církví starokatolické, ochranné /jednoty bratrské/, československé, pravoslavné a unitářů, zatímco matriky jiných církví /např. metodistů/ uznány státem nebyly a jejich členové podléhali spolu s bezkonfesijsními evidencí státních matrik.

Roku 1868 byly v Rakousku-Uhersku povoleny občanské sňatky /i pro katolíky/ a v důsledku toho bylo příkázáno okresním hejtmanům a magistrátům vedení oddacích matrik. O dva roky později bylo nařízení rozšířeno v tom smyslu, že zmíněné úřady mají vést pro bezkonfesijsní osoby oddací, rodné i úmrtní matriky. Jinak zůstala občanská evidence stále v rukou církve a tento stav přetrval i rozpad Rakouska-Uherska. Po vzniku ČSR se v českých zemích nic neměnilo, na Slovensku byl převzat matriční systém uherského státu, kde byla civilní evidence zavedena již roku 1895. Po okupaci českých zemí hitlerovským Německem byla v tzv. Sudetech, podobně jako v Rakousku, zavedena státní evidence obyvatelstva, jež se vztahovala i na říšské občany v tzv. protektorátu, po válce pak byl obnoven původní stav. Chaotická evidence obyvatelstva v matrikách několika církví a v matrikách státních byla odstraněna teprve zákonem ze 7. prosince 1949 č. 268 Sb., vydaným v souvislosti s novou úpravou rodinného práva. Zmíněným zákonem byl od 1. ledna 1950 zaveden

v celé republice jednotný systém státních matrik, vedených matričními odděleními národních výborů. Současně přešly do správy národních výborů i veškeré církevní matriky, prohlášené za majetek státu.

Zákon ze 7.12. 1949, doplněný vyhláškou ministerstva vnitra z 29.12. 1949, stanovil, že matriky vedou a úkony s tím související obstarávají místní národní výbory, před nimiž také budou uzavírány obligatorní sňatky. Příslušným k zápisu narození, úmrtí a uzavření manželství se stal národní výbor, v jehož obvodu ke zmíněnému aktu došlo. Manželství se při tom uzavírá před MNV pověřeným vést matriky pro obvod, v němž bydlí jeden ze snoubenců. Tento MNV může povolit uzavřít manželství i před jiným MNV a v takovém případě se v místě bydliště sňatek nezapisuje. Narození, úmrtí a uzavření manželství československých občanů, k nimž došlo v cizině, se zapisují do matriky vedené MNV v Brně. KNV může k vedení matrik sdružit několik MNV, matriky se však vedou pro každou obec odděleně. Matriky se vedou ve dvou exemplářích, prvopis zůstává na MNV, opis za běžný rok se zasílá bezprostředně nadřízenému NV. Matriční zápisy podepisují jen matrikáři, případně ohlašovatelé úmrtí, jiné podpisy se v matrice nevyskytují. Listiny sloužící výlučně jako doklad pro zápis nebo změnu zápisu uschovává MNV ve sbírce listin.

Vyhláškou ministerstva vnitra č. 182 z 10.9.1959 publikovanou v Úředním listě ČSR byly vydány bližší předpisy k zákonu o matrikách. Na základě této vyhlášky se přestaly psát duplikáty matrik, které v podstatě nahrazuje sbírka listin /hlášení o narození, sňatní protokoly a ohledací listy/.

Postátnění matriční agendy s sebou přineslo podstatné změny v matričním formuláři. Především z něho byly vypuštěny všechny údaje týkající se náboženské příslušnosti a udílení svátostí. V souvislosti s novou úpravou rodinného práva také přestal být evidován manželský původ. Neviduje se ani sňatkový a úmrtní věk, který je

možno vypočíst podle data narození, z matrik vymizelo i jméno porodní báby. Za-to přibýly některé nové údaje, především státní občanství, volba příjmení a datum narození zemřelého /Podrobné ukazky matričních zápisů přináší příručka Matriky podle zákona ze dne 7. prosince 1949, č. 268 Sb., Praha 1950, str. 109-169/.

Zavedením jednotných státních matrik v našich zemích vyvrcholilo téměř dvousetleté úsilí státu o přeměnu register, jež kdysi sloužila výhradně potřebám církve, v dokonalý nástroj občanské evidence. Staré církevní matriky z doby před rokem 1870 byly předány státním archívům v jednotlivých krajích a o jejich dochování je možno se informovat v průvodcích, jež tyto archívy vydávají. Z Čech chybí již jen průvodce pro severní část Západočeského kraje, čehož je třeba dvojnásob litovat, neboť právě na tomto území se dochovaly naše nejstarší matriky. Soustředění matrik ve státních archívech a jejich evidence umožňují zpřístupnit tento důležitý archívní materiál všem, kteří o to mají zájem.

Václav Spěváček:

Prusinská větev rodu Špillarů

Větev rodu Špillarů, z níž vyšli známí malíři Jaroslav a Karel, najdeme na Prusinách, samotě s kostelem sv. Jakuba, farou, hřbitovem a školou, ležící na pahorku mezi Nebílovou, Netunicemi a Předenicemi, v dnešním okrese Plzeň-jih. Zde na škole působili ve třech generacích Špillarové, předkové zmíněných umělců, jako vychovatelé mládeže. Dějiny české pedagogiky o prusinských kantorech mlčí. A přece své pedagogické myšlenky projeвили Špillarové v organizační práci, především v zkrášlení a hospodářském zlepšení prostředí, v němž po generace žili a působili.

Zakladatelem prusinské větve rodu Špillarů je F r a n t i š e k

T o m á š , p r a d ě d m a l í ř e Jaroslava Špillara. Z jeho zápisů /Gedenkbuch geschrieben von Franz Thomas Spillar/ i z matrik se dovídáme o jeho otci V o j t ě c h o v i , který nejprve působil jako školní pomocník u staroplzeneckého kantora Františka Berký s povinností pomáhat při kostele a obstarávat k tomu potřebné muzikanty. Vojtěch Špillar byl výborný hudebník. Měl příležitost ukázat své umění nejen v kostele, ale i o svatbách, křtinách, pohřbech a jiných příležitostech. Říznost skladeb, které Špillar hrával s kapelou, pomáhala udržet na venkově radostný postoj k životu a k světu. Oženil se nejprve s Kateřinou, vdovou po kantoru Berkovi /28.5.1743/. V druhém manželství, jež uzavřel s Alžbětou, dcerou "urozeného pána Petra Pavla Rupperta na panství štáhlavském hejtmana", dne 13. listopadu 1746 na faře v Plzni, se narodili : František Dominik /3.10.1747/ a František Tomáš /22.12.1748/. Je pocho-pitelné, že matriky rodině Vojtěcha Špillara z pozdějších let mlčí. Dne 4. srpna roku 1753, kdy se v odpoledních hodinách přihlala od Radyně velká bouře, pospíchal totiž Špillar do kostela, aby vyzváněl. Byla to jedna z tehdejších povinností vesnického kantora. Sotva prý zazněl zvon, uderil blesk do věže a zvoník se skácel k zemi.

V době, kdy rodinu postihla tato tragédie, nebylo Františkovi pět let. Víme však o něm, že v roce 1763 působil jako pomocník u mirošovského kantora Františka Březiny. K učitelství však neměl patřičné průpravy, vydal se tedy ještě téhož roku na cestu do Prahy, aby tam "u páterů Servitů pod Vyšehradem" studoval. V osmnácti letech vstoupil František Tomáš do vrocnostenských služeb na panství štáhlavském, kde zůstal až do roku 1771, kdy nastoupil jako školní mládenec v Hořovicích, ale už v únoru následujícího roku putoval jako kantor do Dolan u Klatov. Dne 22. září 1772 se oženil s Kateřinou, dcerou po zemřelém krejčí Václavu Kuglerovi ze Štáhlav čp.11.

A dne 16. října 1774 byl prezentován jako kantor na Prusiny.

V manželství se narodily tyto děti : Anna /26.7.1773/, provdaná roku 1799 za Václava Štréra, myslivce na Hluboké; František /* 29.7.1775 + 4.7.1778/, Jan /* 24.5.1777 + 28.7.1777/; Rozalie /* 8.8.1778/, provdaná dne 19.2.1811 za Jana Riese, ševcovského mistra a měšťana plzeňského. O její mladší sestře Marii /* 26.2.1781/ nevíme nic podstatného. Šestým v řadě sourozenců byl Václav /* 26.9.1782 + 24.7.1783/, další pak Antonín Kajetán /* 7.6.1787 + 13.11.1867/, František /* 22.11.1784, zemřel v útlém věku/ a Václav Martin /* 19.8.1793/. Tento působil v roce 1809 jako praktikant u štáhlavského důchodního Rupperta a o dva roky později tam přijal místo písaře.

Nás pochopitelně z řady uvedených dětí bude nejvíce zajímat A n t o n í n K a j e t á n, děd Jaroslava Špillara, z druhé generace prusinských kantorů. O jeho mládí víme jen, že jako chlapec pomáhal otci Františkovi dozírat na dětskou drobotinu ve škole. Otec ho už tehdy učil česky, německy, latině, hudbě, ale i ovocnářství, štěpařství a zasvěcoval ho do zemědělských prací. Když pak Antonín Kajetán přešel po otci místo kantora na Prusinách, přilnul k ovocnářství, zejména k pěstování třešní, jabloní a hrušní. V manželství s Marií, rozenou Příkosickou, připomínáme tu aspoň syny : Jana /* 8.9.1827/, Františka /* 5.12.1829/, Antonína /* 1.6.1834/ a Josefa /* 7.2.1838/.

J a n Š p i l l a r z třetí generace prusinských kantorů v deseti letech chodil do školy v Dobřanech, aby se tam naučil němčině. Otec ze strachu, aby se tam neodcizil národu, vzal jej zpět a poslal do blovické školy k učiteli Josefu Hyanovi. Pobyl tu dva roky a naučil se výborně hudbě a počtům. Z Blovic odešel na hlavní školu do Plzně, kde tehdy vyučovali Filip Giestl, Florian Kern, Josef Spudil a katecheta Karel Růžička. Když po absolvování

tří ročníků hlavní školy a jedné třídy podreálky vstoupil do učitelské preparandy, dovolil se na plzeňském gymnasiu profesora J.F. Smetany, aby mohl navštěvovat jeho hodiny českého jazyka.

Jako vyškolený učitelský mládenec nastoupil v září 1846 místo pomocníka při vejprnické škole, o rok později se dostal jako pomocník do Štáhlav a odtud konečně na Prusiny. Učil ve staré škole i v nové budově, jež byla od března do jakubské pouti v roce 1868 vystavěna a na podzim se v ní začalo vyučovat. I zde vchoval Jan Špillar hodně žáků. Když se jeho dcera Marie provdala za učitele Jana Boučka ze Sedlčan, končí na prusinské škole jedna historie starého učitelského rodu. I generace Boučků po příkladu Špillarů se podílely významně na vzdělání mládeže a povznesení venkovského lidu.

Závěrem je třeba dodat, že A n t o n í n Š p i l l a r /* 1.6.1834/, bratr prusinského kantora Jana Špillara, účetní oficiál okresního finančního ředitelství v Plzni, měl s manželkou Františkou, dcerou Karla Scheibenreifa, původem z Vyššího Brodu, a Františky, rozené Strofekové z Olomouce, šest dětí : Antonína, J a r o s l a v a /* 11.10.1869 v Plzni + 30.11.1917 v Dobřanech/, pozdějšího slavného malíře chodského lidu, K a r l a /* 21.11.1871 v Plzni + 7.4.1939 v Praze/, Andělku, R u d o l f a /* 11.2.1878 v Plzni + 21.3.1949 v Praze/ a Františka. Je zvláštností v této rodině, že kromě Jaroslava, který skutečně vyrostl v mistra, jakých není mnoho, byl i Karel, povoláním profesor umělecko-průmyslové školy v Praze, vynikajícím malířem a grafikem. Podobně i Rudolf měl nadání malířské. Po studiích na pražské akademii maloval podobizny, akty, krajiny a zátiší. Jmenovaní umělci měli vřelý vztah k Prusinám, kolébce rodu, jak o tom svědčí jejich díla.

Prameny a literatura: Matriky Starý Plzenec a Prusiny /Státní archiv v Plzni/, Gedenkbuch geschrieben von Franz Thomas Spillar

/Státní archiv v Mnichově Hradišti/; Václav Spěváček, Špillarové na Prusinách, Sborník Pedagogického institutu v Plzni, Pedagogika V., SPN, Praha 1964; Jan Wenig, Malíř chodského lidu Jaroslav Špillar, Krajské nakladatelství v Plzni 1960, Prokop Toman, Nový slovník československých výtvarných umělců, Praha 1950 /díl II./.

Frant. X. Bucha :

Audiat et altera pars

/Připomínka k V.Čtrnáctovu výňatku z rodopisu V.Brožíka/

V 1. čísle Zpravodaje rodopis. kroužku v Plzni uveřejnil V.Čtrnáct, zasloužilý dlouholetý pracovník Západočeského muzea v Plzni črtu, zaměřenou k rodopisu slavného malíře české historie, našeho západočeského rodáka Václava Brožíka. Jako dyšinský rodák a muzejní pracovník je k tomu jistě plně oprávněn. V jeho údajích najde bohužel kritický čtenář několik nesrovnalostí, které by se při dnešní organizaci a poměrně snadné přístupnosti archivních pramenů /matrik/ neměly už vyskytovat.

Už před dvaceti léty-kdy se nacházel městský archiv, odsouzený k časté stěhovací anabázi, v býv. mlýně vedle nemocnice v Sadech 5. května - pojal jsem jako dolanský rodák /Dolany u Plzně mezi Dyšinou a Třemošnou/ po rušné debatě o skutečném rodišti V. Brožíka úmysl učinit konec všem těm lokálně patriotizujícím legendám o místě zrodu V. Brožíka a pustil jsem se do důkladné brožíkovské genealogie, které je už řadu let hotova a čeká jen na nakladatele. Využil jsem k ní všech dostupných histor. pramenů, zejména ovšem matrik, jak dyšinských, tak ledeckých, pozemkových knih, urbářů, ale hlavně Brožíkova životopisu, otištěného vlastním bratrem V. Brožíka a nejlepším znalcem jeho života i díla, Františka Brožíka, redaktora zaniklého zábavného časopisu "Ruchu" z r. 1884. Z tohoto životopisu vyšli i druhí Brožíkovi životopisci, univ.prof.

Dr. J. Čadík i baletristka spisovatelka A.S. Urbanová v trilogii o mládí V. Brožíka /Větrné zámky, Útěky a návraty, Domov a svět/.

A došel jsem, stejně jako prof. Dr. Čadík i spis. Urbanová, ke zcela jiným závěrům o rodičích Václ. Brožíka. Dědem malířovým nebyl - jak mylně uvádí V. Čtrnáct - František Brožík, nýbrž jeho starší bratr Šebestián Brožík - Šebek - jak mu říkali v Nové Huti, kde byl řadu let šenkýřem v hamru a současně i novohuťským rychtářem /1777-1854/, jak na něho i jeho vnuk František Brožík, bratr Václava Brožíka - vděčně vzpomíná. Šebestián Brožík měl několik dcer a jen jednoho syna Josefa /1813-1896/, který se narodil v Dyšíně č. 28 v chalupě býv. kováře Jos. Ženíška, vyučil se mědikovcem /kupřesnímím/ v novohuťském hamru u svého strýce Jos. Steinera a později se stal mistrem hamernickým v novém třemošenském hamru, kde se mu po třech předchozích synech - Josefu, Janu a Františkovi - narodila r. 1849 dcera Kateřina a dva roky po ní v březnu 1851 synek Václav, pozdější vynikající malíř naší národní historie. Zda se narodil Václav Brožík v Dyšíně nebo v Třemošné, o tom zdá se být rozhodujícím momentem - porodní babička z Třemošné Kašparová, která už asistovala a je zapsána v ledecké křestní matrice při křtu uvedené Kateřiny Brožíkové i Václava Brožíka. Zdá se dost pochybné, že by křtící kaplan ledecký P. Bernardin byl uvedl porodní babu i číslo rodného domu 57 do křestní matriky, kdyby tomu tak nebylo u obou sourozenců. Byl se malířův otec Josef Brožík od svého snáčku v r. 1834 majitelem chalupy č. 11 v Nové Huti u Dyšiny, kde žili jeho starší rodiče, o něž byl povinen se starat dle smlouvy i jako hamerník v třemošenském hamru, ale bylo by jen hrou páhody, že by byla těhotná malířova matka Kateřina porodila synka na návštěvě v Nové Huti /rodila už po páté/. Měla sice rodiče v červenohrádecké myslivně č. 4 /městského fořta Jana Sigmonda a Annu, rozenou Záhlisovou z Bušovic/, ale od sňatku s nimi z třídních dů-

vodů nevycházela v dobrém. Je ovšem možné, že se malířovi rodiče byli v Nové Huti pochlubit svým čtvrtým synkem - tentokrát velmi nadějným - u Josefových staříčkových rodičů v Nové Huti, kam není z Třemošné příliš daleko - cca 15 km - a že se zastavili i v Dyšíně u Josefova strýce Františka Brožíka, sedláka na blahošovském dvoře č. 27, na což se mohl pamatovat Františkův syn, Josefův bratraneček Václav Brožík, pozdější výrobce kočárů a měšťan plzeňský. Měli rodiče Josefa Brožíka vyhlášen v novohuťské chalupě č. 11 doživotní byt i se zaopatřením. Zemřeli brzy potom v r. 1854 po narození vnuka Václava.

Podobně jako tuto legendu o místě narození Václ. Brožíka snaží se má obsáhlá rodopisná studie vyvrátit i druhou, tvrdící, že se Václav Brožík narodil v tehdejší Německé Bříze, kam se jeho rodiče uchýlili někdy v r. 1853, když Josef Brožík rozvázal pracovní poměr se svým zaměstnavatelem a majitelem třemošenského hamru Karlem Klotzem a zůstal prakticky bez střechy nad hlavou. Byt v Bříze mu sjednal křesťní kmotr jeho posledních dvou dětí, Kateřiny a Václava, břízský malozemědělec Josef Kubíček u svého bratra Bernarda Kubíčka, břízského krejčíře v č. 13. Krejčíř Kubíček zapůjčil Brožíkům dočasně volnou kolébku pro dvouletého Václava, která se pak dochovala na půdě chalupy i po vymření krejčířovy rodiny a dala podnět k legendě, že se Václav Brožík narodil v Něm. Bříze.

Obě tyto legendy vznikly, jak se lze snadno domyslet, jaksi ex post, když se z malého hamernického kloučka vyvinul postupem let slavný umělec, jehož zrod se snažily přivlastnit jak Dyšina, tak býv. Německá, dnes Česká Bříza.

Mám rád Dyšinu, kde jsem měl v dětství u Kubíků i u Vanů blízké příbuzné a kde začínal můj zvěčnělý otec svou učitelskou dráhu, mám rád i Českou Břízu, kde jsem zase měl jako rodilý Dolanák u Valešů provdánou matčinu sestru, do obou vsí jsem v dětství

často docházel, oběma bych ze srdce přál kus té pozdější Brožíkovy slávy, ale pravda dokumentů je mně přesto dražší než všechny citové vztahy k oběma vsím. V. Čtrnáctem jako malířův otec označený Martin Brožík byl vyučen sedlářem a celý život prožil v Nepomuce, teprve jako penzista se uchýlil do rodné Dejšiny, kde pak zemřel.

Nezasvěcenému snad je lhostejno, byl-li malířovým otcem Josef nebo Martin Brožík, narodil-li se malíř v Dyšíně nebo v Třemošné, ale je třeba si uvědomit, že z podobných dat vycházejí další badatelé, výtvarní historikové, belatristé a že se chyby, jednou otištěné, pak tradují dále a do nekonečna. A tomu právě chce učinit přítrž rodopisná studie, čekající zatím v šuplíku na svého budoucího editora.

Miloslav Bělohávek :

Znaky řádu německých rytířů na presbytáři kostela sv. Bartoloměje

v Plzni

Na šesti opěrných pilířích kostela sv. Bartoloměje v Plzni pod poslední římsou jsou umístěny z kamene tesané znaky. Uprostřed na pravé, heraldicky čestné straně je umístěn znak velmistra řádu německých rytířů, představující majitele patronátních práv a na levé znak český. Na dalších postranních pilířích jsou znaky řádu německých rytířů.

Vyvstává otázka, jak se tyto znaky především německých rytířů dostaly na plzeňský hlavní kostel. Jsou totiž dotvrzením vítězství řádu v boji o získání plzeňského kostela, který se s přestávkami vlekl po třicet dva roky a to v letech 1310 až 1342.

Řád německých rytířů - Domus hospitalis s. Mariae Teutonicorum in Jerusalem - vznikl ke konci 12. století jako jeden z posledních

duchovních rytířských řádů, jejichž hlavním úkolem byl boj proti pohanům. Byl schválen r. 1191 papežem Klementem III. a brzy se značně rozšířil. Po nuceném odchodu z Palestiny a krátkém působení na různých místech, získal řád od Konráda Mazovského r. 1230 území na dolní Visle. Tím získali němečtí rytíři území, na němž vybudovali suverenní stát, podřízený jen říši německé. V roce 1309 bylo sídlo řádu přeneseno do řádového hradu Marienburku dnes Malborku v Polsku.

V čele řádu německých rytířů stál velmistr, jenž byl volen na doživotí. Rytíři byli organizováni v provincie tzv. baleje, jejichž představeným byl zemský mistr, komtur. Baleje se dělily na řádové domy tzv. komendy či konventy. Řádové fary byly spravovány faráři. Příslušníci řádu se dělili na rytíře a kněze; představeným komendy, komendátorem mohl být rytíř nebo farář.

Do Čech se němečtí rytíři dostali na přelomu 12. a 13. století, tedy krátce po svém schválení. Nejprve se usadili v Praze, brzy se však značně rozšířili a v osmdesátých letech 14. století měli již v Čechách a na Moravě 17 až 18 konventů. Jak poslední Přemyslovci tak také Jan Lucemburský jim přáli. Zprvu byli příslušníci řádu jen Němci, ale brzy mezi nimi nacházíme také Čechy, neboť národnostní příslušnost byla nahrazena příslušností k říši, k níž české království formálně příslušelo.

Do Plzně založené roku 1295 přišli až asi v druhém desetiletí 14. věku. 12. ledna 1310 jim totiž Jindřich Korutenský udělil patronátní právo ke kostelu sv. Bartoloměje. Brzy nato byl však Jindřich z Čech vypuzen Janem Lucemburským a kostel, který byl v plné stavbě, byl pravděpodobně obsazen světským knězem. Rovněž špitál a špitální kostel sv. Maří Magdaleny, založený Konrádem z Dobřan, byl roku 1322 odevzdán řádu německých rytířů. Nebylo jim však dopřáno, aby se v klidu ujali svých úřadů. O oboje vznikl spor. Na špitál si či-

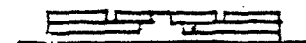
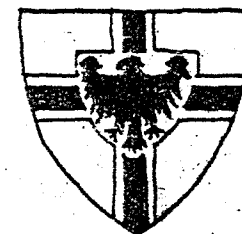
nil nárok jiný řád a to antonitů. Roku 1334 bylo však definitivně rozhodnuto, že patří řádu německých rytířů. Spor o kostel byl delší a vášnivější, ale v roce 1342 byl definitivně vyřešen ve prospěch řádu. Od té doby spravovali farní kostel i špitální - až na krátké období v husitství - nepřetržitě až do smrti faráře Matouše Švihovského, posledního českého titulárního zemského komtura. Po jeho smrti v r. 1546 obdrželi Plzeňští právo patronátní ke kostelu^{1/}. Tehdy také asi byly do řádového archivu v Královci v Prusku převezeny zbytky archivu české baleje.

Po vítězství řádu ve sporu o patronát nad plzeňským kostelem zakoupil asi farář Reichlin

schema reliéfu

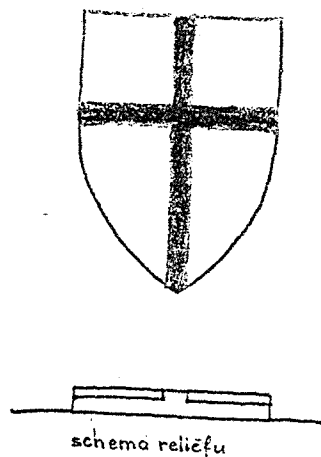
Znak království českého.
Kreslil Zdeněk Louda

schema reliéfu

Znak velmistra řádu německých rytířů.
Kreslil Zdeněk Louda

v roce 1344 se svoláním
řádu na náměstí velký
dům čp. 234, v němž od
té doby až po dnešek je
arciděkanství. A na po-
tvrzení svého vítězství,
dali si němečtí rytíři
vytesat do opěrných pi-
lírů také svůj znak a to
jak řádu tak také svého
představeného, velmistra.
Symbolicky jej umístili
vedle znaku českého, aby
svou polohou důrazně
mluvil o jejich suvera-
nitě.

Znak řádu německých rytířů.
Kreslil Zdeněk Louda

Právě tehdy v době plzeňského vítězství řádu byl totiž do-
končován presbytář kostela, ve skutečnosti již druhý či ještě lé-
pe podle třetího projektu. A to byla vítaná příležitost pro němec-
ké rytíře, aby tak na dokončených opěrných pilířích symbolicky zná-
zornili své vítězství a aby znaky hlásaly jejich právo nad koste-
lem ^{2/}.

Znaky jsou plasticky znázorněny na klasických špičatějších
štítech předparléřovského typu. Štít s českým dvouocasým lvem má
plastický vystouplý okraj, obrubu. Tělo lva je zcela hladké. Znak
velmistra německého řádu je štít, na němž je položen lemovaný kříž
a na srdečním štítku je orlice. Kříž je plasticky zpracován tak,
že vlastně leží na sobě dva kříže, z nichž vrchní v ploše ustupuje
o třetinu. Ostatní čtyři znaky řádu jsou štíty, na nichž je po-

ložena kříž. Znakem řádu byl totiž černý kříž ve stříbrném štítě ^{3/}.

Více než dvě století trvající vláda německých rytířů nad farním
kostelem plzeňským je vysvětlením skutečnosti, že na opěrných pi-
lích presbyteria nacházíme výsostné znaky řádu německých rytířů a
že se tam octly opravdu organicky a nikoliv náhodou.

Poznámky :

- 1/ Viz M. Bělohávek, Řád německých rytířů v Plzni do válek husit-
ských. Minulost Plzně a Plzeňska I., Plzeň 1958, str. 7 - 29.
Tam je také ostatní obecnější literatura. Nejnověji pak o ně-
meckých rytířích v Čechách psal Josef Hemmerle, Die Deutschor-
densballen Böhmen in ihren Rechnungsbüchern 1382-1411. Quellen
und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens. Band 22, Bonn
1967.
- 2/ O stavbě presbyteria viz V. Mancl, Plzeň - sedm kapitol z její
výtvarné minulosti, Plzeň 1961, str. 29-32.
- 3/ Viz Karel Schwarzenberg - Boh. Láfka, Znaky řádů a ústavů šle-
chtických v zemích koruny České. Erbovní knížka na rok 1940.
Praha, str. 27-55. Max. Gritzner, Handbuch der Ritter und
Verdienstorden aller Kulturstaaen der Welt. Lipsko 1893, str.
290-299.

Zdeněk Louda :

Poznámky ke znakům na opěracích presbytáře kostela
sv. Bartoloměje v Plzni

Ze tří gotických znaků - štítů "zavěšených" pokosem pod odstup-
ňující římsou na opěracích presbytáře kostela sv. Bartoloměje v Pl-
zni jsou dva zjevně původní, zatím co třetí znak řádu německých ry-
tířů je volnou kopií z doby celkové opravy a regotizace prováděné
J. Mockereem případně až K. Hilbertem. Tento nový znak byl vyměněn

společně s dvěma opracovanými kvádry s nimiž tvoří jeden celek. V době rekonstrukce byl původní štít zachován jen velmi nejasně, jak lze usuzovat z volně tvořeného tvaru štítu, který navazuje poněkud nelogicky na vrcholný got., tvar anglický, tedy obdélník na šířku doplněný dole hrotitým obloukem. Heroltský kříž je tvořen pouze vystouplou plochou, tedy v duchu parléřovské heraldiky ve kterém tvořili své kopie v Praze a K. Hoře i J. Mocker a L. Lábler. Toto uspořádání štítu a jeho známení v ploše a to ve dvou až třech rovinách je vždy dokladem, že znak byl určen pro polychromii.

Další dva znaky jsou tvarově odlišné s nezvyklým poměrem šířky k výšce téměř 1 : 1. Znak s heroltským křížem a srdečním štítkem s orlicí /hohenštaufskou - tedy Říše římské národa německého/ je uspořádán do tří rovin, orlice sama má pak náběh do modelace basreliéfu. Toto řešení je tedy jednak dokladem, že se jedná o dílo dosud neovlivněné "klasickými" heraldickými díly parléřovské huti, jednak nám napovídá barvy znaku: tedy černý heroltský kříž se zlatou obrubou na stříbrném poli a v srdečním štítku černá orlice s červenou zbrojí na zlatém poli. Orlice sama je typicky raně gotická s nezvyklým vějířovitým ocasem.

Znak království českého má tvarově náběh do soudkovitého štítu, avšak postrádá oně tvarové elegance parléřovských soudkovitých štítů. Erbovní figura - lev je řešen polo-plošně s náběhy do basreliéfu a je ukázkou na svou dobu archaiského a poměrně dost primitivního pojetí. Jeví se to v modelaci a poloze hlavy, v nejednotném propracování tlap s drápy i v chybějícím jazyku. Celý štít je nadto lemován osazením - zvýšeným okrajem což je dalším silným dokladem primitivismu a neznalosti heraldických zásad u tvůrce.

V každém případě jsou tyto znaky vzácným dokladem heraldiky použité na architektuře z období, kdy v našem státě bylo toto použití patrně vzácné, neboť základy pro tato díla a to špičkové

úrovní v celé Evropě vytvořila teprve huť P. Parléře.

Rodopisná hlídka:

Uvádíme seznamy rodopisců s jejich adresami a jmény rodů, o něž se zajímají :

B e j č e k V l ., Sady 5. května č. 24, Plzeň

Rod: Bajček, Holub na Plzeňsku

B e r n a r d i n O t t o, Ulice mládežníků 17, Plzeň

Rod: Bernardinů - Plzeň, Radnice, Polná

Píchnů na Klatovsku

Elaborát rodů obce Neprachov 1644 - 1760

B r ů j o v á M a r i e, Raisova 49, Plzeň

G ö t z J a n, Plzeň - Roudná

G ö t z V á c l a v, Jankov ZDŠ, okres Benešov u Prahy

Rod: Götzů

C u ř í n J a r o s l a v, Chotěšov 266

Rod: Cuřínů - Písek, Tábor, Jugoslavia - Hvar -

obec Gliniň

H o u d e k K a r e l, Zahradní 70, Plzeň

Rod: Houdků

K a j e r J i ř í, Papírnická 4, Plzeň

Rod: Kajerů - rodinná kronika

I n g . K u l d a V o j t ě š t ., Raisova 30, Plzeň

Rod: Kuldů ze Rtyně v Podkrkonoší a okolí

Fabingerů z Hořic v Podkrkonoší a Kocleřovs

Čerovských z Hořic v Podkrkonoší

Tomášků z Kunčic u Nechanic

I n g . M u s i l J i ř í, Dobrovského 273, Praha 9 - Čakovice

Rod: Musil, Škrouf, Pazderka, Běhm, Kučera,
Hlinák, Slabý

Novotný Jaroslav, kronikář, Bělčice u Blatné čp. 27

Rod: Novotných - rodinná kronika od r. 1650

Pašek Josef mladší, Mohylová 107, Plzeň

Rod: Pašků

Ing. Pinta Václav, Nezvěstice 269

Rod: Bukovanských Pintů z Bukovan, zemanský
rod ještě před Bílou Horou

Plecitý Jaroslav, U libeňského pivovaru 31, Praha-Libeň

Rod: Plecitých z Oseka u Hořovic a Zbiroha

Ing. Pokorný Zdeněk, Ul. L. Svobody 8, Plzeň

Rod: Pokorných v Plzni

Třeštíků z Hyršova

Stehlíků z Čenkovy

Rajských z Dubnice

Polcar František, řed.ZDČ, Královice, okres Plzeň - sever

Rod: Polcarů, Soukupů, Kotlerů, Bulánů, Molzarů,
Václavíků, Malců, Hanzlíčků, Halamů, Zimmer-
haklů, Truxů, Třeštíů, Vačků, všichni z Ra-
kovnicka a Manětínska

Stoček Ivo, Spolková 22, Plzeň - Látná

Rod: Stoček, okolo Prahy

Špáta - Podkrkonoší

Halada - Jižní Čechy

Kohout - Jižní Čechy

Vyšín Karel, Dawle čp. 174, okres Praha - západ

Rod: Vyšínů

Kheilů, Keilů, Kajlů, Keylů - Plzeňsko a

Toužim

Hammer, Mauer

Řezníček z Červeného Kostelce /Kol.r.1720-30/

Kuldů z Červeného Kostelce /Kol.r.1747/

Kajzlarů z Červ. Kostelce /Kol.r.1747/

Prouzů ve Rtyni

Semerábů ve Stolině

Donátů ve Rtyni

Šprynar - Springer

Mojžiš a Vlček ve Volešnici

Prokop u České Skalice

Dědek v Hronově a Unhošti u Kladna

Wudý Josef, Marxova 72/DZ, Plzeň

Rod: Wudů z okolí Sušice a na Šumavě

Zajíc Jaroslav, Dilenská 5, Plzeň

Rod: Zajíců

Zykmund Jiří, Hálkova 52, Plzeň

Rod: Zykmundů v Plzni

Pernerů v Plzni a dalších /viz Zpravodaj

kroužku přátel rodopisu a heraldiky při Měst.

archivu v Plzni, roč.1969, č. 1-2, str. 30/

Drobnosti z rodopisu a heraldiky

Heraldické odznaky devíti hradů, čtyř zámků a tří klášterů v Zá-
padočeském kraji uveřejňoval na pokračování v deníku plzeňské
Pravdy /duben-květen 1969/ J. Kubíček. Uvádí kresbu znaku a jeho
blason jakož i krátkou historii objektů /popis/. Těchto šestnáct
znaků bylo vydáno jako suvenýrové odznaky a jejich autorem je
plzeňský heraldik, Zdeněk Louda.

Ka.

Vyprávění o Janu Jeníkovi, rytíři z Bratřic, hejtmaru plzeňského
pěšího pluku 35. uveřejnil Zdeněk Louda v plzeňském deníku Pravda
1969, č. 114, příloha str. 4 ze 17.5.1969. Obsahuje životopis a ge-
nealogická data tohoto známého a zasloužilého českého c.k. vojáka
a buditele, milovníka národních písní a spisovatele.

Ka.

/dodatek/ V této souvislosti není bez zajímavosti, že Západočeské
nakladatelství chystá vydání historické novely F.D. Bulánka ze života
Jana Jeníka, rytíře z Bratřic, v období tažení rakouských armád pro-
ti francouzským revolučním vojskům 1795 - 7.

O z n á m e n í

Oznamujeme všem zájemcům o rodopis a heraldiku, že dne 5. března
byla na řádné valné hromadě ustavena Genealogická a heraldická spo-
lečnost v Praze, jejímž předsedou byl zvolen PhDr. Vl. Sedlák.
Adresa Společnosti je - Praha 5, Ostrovského 29.
Společnost vydává Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze -
Acta genealogica ac heraldica. Dosud vyšla dvě čísla.

Z p r a v o d a j

pro přátelé rodopisu a heraldiky

Vydává Západočeské nakladatelství v Plzni pro vnitřní potřebu Archivu
města Plzně. Redaktor publikace Dr. Milošlav Bělohlávek.

NV města Plzně škol 1677/69/Šinč. TS 02/65. Červenec - srpen 1969.

Cena dvojčísla 2,50 Kčs.